

ЛИСТУВАННЯ З ПРИВАТНИМИ ОСОБАМИ ЩОДО АРХЕОЛОГІЧНИХ ЗНАХІДОК З ФОНДІВ НАУКОВОГО АРХІВУ НАЦІОНАЛЬНОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ УКРАЇНИ

Науковий архів Національного художнього музею України містить документи різного періоду, відповідно до того, яка саме за назвою музейна інституція перебувала в приміщенні музею: Художньо-промислового і наукового музею імені Миколи II, Першого Державного музею, Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у Києві, Державного музею українського народного мистецтва, Державного музею українського мистецтва, Національного художнього музею України. Власне саме через історію формування в науковому архіві містяться і документи, пов'язані з історією археології. Під час дослідження архіву та його оцифрування було виділено в окрему групу листування музею щодо археологічних знахідок з приватними особами. Саме про цю групу листів буде йтися у статті.

Всього було виявлено 11 листів, написаних до музею, або переадресованих до цієї установи в період від 1916 до 1932 р. Автори листів лише чоловіки, більшість селяни, але є також один лист від священика (1916) [НА НХМУ, од. зб. 32, арк. 15, 15зв.], один від учня агропрофшколи в Борисполі [НА НХМУ, од. зб. 87, арк. 6, 6зв.] і одного – випускника школи у м. Березань [НА НХМУ, од. зб. 73, арк. 6, 7], а також від робітника, який працював на будівництві палацу культури в Лисичанську [НА НХМУ, од. зб. 87, арк. 9] та різьбяр по кістці [Науковий архів НХМУ, од. зб. 62, арк. 31, 31зв.].

Географія адресантів різна: с. Бистричі на Рівненщині [НА НХМУ, од. зб. 32, арк. 15, 15зв.], с. Горбулів Черняхівського р-ну Житомирської обл. [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 11, 11зв.], с. Алтинівка Кролевецького р-ну на Сумщині [НА НХМУ, од. зб. 87, арк. 10, 10зв.], найбільше ж представлена Київщина: с. Черевки (зараз Згурівського р-ну на Київщині) [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 28, 28зв.], с. Стара Буда Бородянського р-ну [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 22, 22зв., 23], с. Літки Броварського р-ну [НА НХМУ, од. зб. 87, арк. 6, 6зв.], с. Тарасівки Звенигородського р-ну [НА НХМУ, од. зб. 38, арк. 42, 42зв., 43, 44], с. Жуківки (зараз село Згурівського р-ну Київської обл.) [НА НХМУ, од. зб. 73, арк. 6, 7], а також з с. Гельмязів Золотоносського р-ну на Черкащині [Науковий архів НХМУ, од. зб. 73, арк. 8, 8зв.], з Лисичанська [НА НХМУ, од. зб. 87, арк. 9] і Євпаторії [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 31, 31зв.].

Усі листи приватних осіб можна розділити на дві категорії: перша, найбільша, – це листи про випадкові знахідки (9 документів), друга, що складається лише з двох листів, – про самостійні розвідки та розкопки, здійснювані цілеспрямовано для пошуку “старовинних речей” або “скарбів”. Почнемо з листів першої виділеної нами категорії.

Хронологічно першим листом, де йдеться про випадкову знахідку, є лист від священика села Бистрич, датований 19 липня 1916 р.. Відповіді музею на цей лист в науковому архіві НХМУ не виявлено. Дізнавшись про випадкову знахідку селянина, адресант музею описує місце виявлення і саму знахідку (“в Волинской губ. Ровенского уезда в селе Быстричах на берегу реки Случь крестьянином найдена в земле глиняная урна величиною как ведро, наполненная золою сожженных костей”) та просить музей відповісти на його питання (“Покорно прошу сообщить находка эта имеет ли ценность для музея. Крестьянин просит сообщить будет ли ему денежное вознаграждение за находку и в каком раз мере”) [НА НХМУ, од. зб. 32, арк. 15]. Подібна структура зберігається і в інших листах до музею, тобто: опис місця виявлення і знахідки (іноді додаються обставини її віднайдення), потім питання чи цікавиться цим музей і які кошти можна отримати за той чи інший предмет.

В архіві зберігаються три листи з детальними відповідями на звернення приватних осіб від музею. З цього листування можна отримати не лише інформацію про випадкові археологічні знахідки, але і про практики музею, пов'язані з такою інформацією. Якщо

артефакт становив певний інтерес для музею, і адресант зголошувався на співпрацю, то музей міг запропонувати стати кореспондентом установи, як це трапилося у випадку з Антоном Остаповичем Дітковським, селянином з с. Горбулів Потіївського р-ну на Волині (нині Черняхівського р-ну Житомирської обл.). Антон Дітковський у листі від 19 квітня 1928 р. розповідає про знахідки у своєму селі¹: *“Такі вироби якісь наподобіє од воза букиши но тільки в середині менша дірка і крепка, но не залізна 2) там же у тому місці знаходяться другі вироби на зразок кругленькі з дірочкою як у рахівниці но дуже гарно зроблено 3) маються якісь старі гроші як бронза и 4) на північно західній стороні села мається до десяти Могіл і мільки і менши, то ідну дядько начав копати то викопав кістки і більш і не починає”* [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 11]. А також пропонує свою допомогу музею у збиранні старовини. За підписом виконувача обов’язків директора музею Ростислава Заклинського до Антона Дітковського адресовано лист такого змісту²: *“До Дітковського А.О.*

С. Горбулів на Волині

Всеукраїнський Історичний Музей ім. Т. Шевченка у Київі дякує Вам, що Ви повідомили його про знахідки старовинних речей у Вашому селі.

Музей просить Вас стати його кореспондентом по с. Горбулові та околиці й повідомляти про всі знахідки старовинних речей.

Просимо надіслати знайдені речі до музею (Київ, вул. Революції ч. 29). Ваші витрати на це Музей радо поверне Вам; напишіть скільки витрачено.

Як що відомо, де ту чи иншу річ знайдено, то треба написати про кожну річ окремо: хто, коли і де її знайшов. Місце, де знайдено речі треба точно описати: чи це рівне місце, горбок, могила, болото, беріг річки т. ин. Що кажуть старі люди: чи те місце, де знайдено річ здавна було таке саме, чи може там хто копав, або, коли це пісок, то може вітри здули частину піску та ин. Що є біля того місця, болото, річка, гора, беріг т. ин. Як глибоко в земля знайдено річ.

Ці відповіді треба прикріпити до кожної речі (можна скласти папір з відповідь. І разом з річчю завирнути в окремий папір). Музей просить Вас повідомити його, що Ви хочете в цій справі зробити” [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 12].

Другий лист, у відповіді на який містилася своєрідна інструкція від музею для кореспондента інституції, було надіслано до музею 15 листопада 1928 р. (дату визначено за поштовим штемпелем) з Євпаторії різьбярем по каменю Тимофієм Пустовітом. Мешканець Євпаторії розповідає, що у камінні, яке він використовує, знаходяться рештки людських кісток та кісток тварин [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 31зв.]. Музей звертається до нього з таким проханням: *“Всеукраинский Исторический Музей им. Т. Шевченко в Киеве очень благодарит Вас за присланные сведения относительно найденых Вами костей. Музей просит Вас, если можно, прислать ему более подробные сведения относительно того, где именно найдены кости, на какой глубине, под камнем ли просто в земле. Найдены ли людские кости вместе со звериными, сколько костей у Вас имеется и не найдено ли каких нибудь орудий. За сообщение вышеупомянутых сведений Музей будет Вам очень благодарен”* [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 34].

Третій лист, на який збереглася розгорнута відповідь музею, написаний мешканцем села Стара Буда (нині Бородянського району Київської області) Іваном Федоровичем Сліпенком [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 22, 22зв., 23]. В листі він повідомляє, що в піску на околиці села Стара Буда ним знайдені *“дві старі історичні сокири: одна кремінна, а друга гранитна, пошкоджена вітром і дощем”*, також розповідає про наявність колекції монет [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 22]. Іван Сліпенко подає докладний опис виявлених предметів та монет, з досить високим рівнем професійної підготовки зарисовує їх [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 22, 22зв.] (рис. 1–2). Музей у листі за підписом Ростислава Заклинського подає відповіді на питання адресанта про атрибуцію зарисованих ним монет та сокир, інформує про можливість заплатити за знахідки: *“Всеукраїнський Історичний Музей ім. Т. Шевченка дякує Вас за повідомлення про*

¹ В цитаті збережено стилістику та особливості правопису автора.

² Наведемо його повністю зі збереженням стилістики та особливостей правопису.

знахідки у с. Старій Буді і за точні малюнки знайдених речей. Половина кам'яного молота та шліфувана сокіра належать до давнього часу – кінця кам'яної доби. Монети – одна /1787/ польська, друга – так звана “срібна копійка” – одного з Московських князів часів до Петра I. Монети Музею не цікаві, бо їх він не збирає. Звернутися в цій справі до Музею Лаври в Києві. Кам'яні речі підходять до музейних збірок. Проте музей має подібні речі у великій кількості й більш як 2 крб. за них дати не може” [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 24, 24зв.].

Не виявлено відповіді на один лише лист з цієї категорії – від Г. Матвієнка з Лисичанська, який працював на будівництві Лисичанського палацу культури ім. В.І. Леніна у 1932 р. У листі він детально описує свою знахідку³: “При копке котлована для постройки Дворца культуры нужно было разрыть могилу. При разрытие могилы на глубине 3х метров от поверхности были обнаружены человеческие скелеты. По всем признакам можно предполагать, что упомянутые скелеты были ранней эпохи так как были найдены возле скелета кованные медные 5 копеек (существование Екатерины II). Из вырытого котлована нужно было рыть канавы для фундамента. На глубине 6-ти метров от поверхности земли был обнаружен человеческий скелет лежащий параллельно с копающей канавой. В помянутом скелете отсутствует головная часть. Возле найденного скелета было найдено посылаемое вам каменное оружие, рукоятка какового истлела и сохранить таковую не представилось возможным. Если Вас интересует место данной раскопки, просьба сообщить нам, так как с 15 VIII начнем делать закладку фундамента” [НА НХМУ, од. зб. 87, арк. 9].

Серед листів першої категорії можна виділити низку повідомлень про випадкові знахідки, які не відповідали профілеві колекції музею. Про невідповідність колекції свідчать музейні

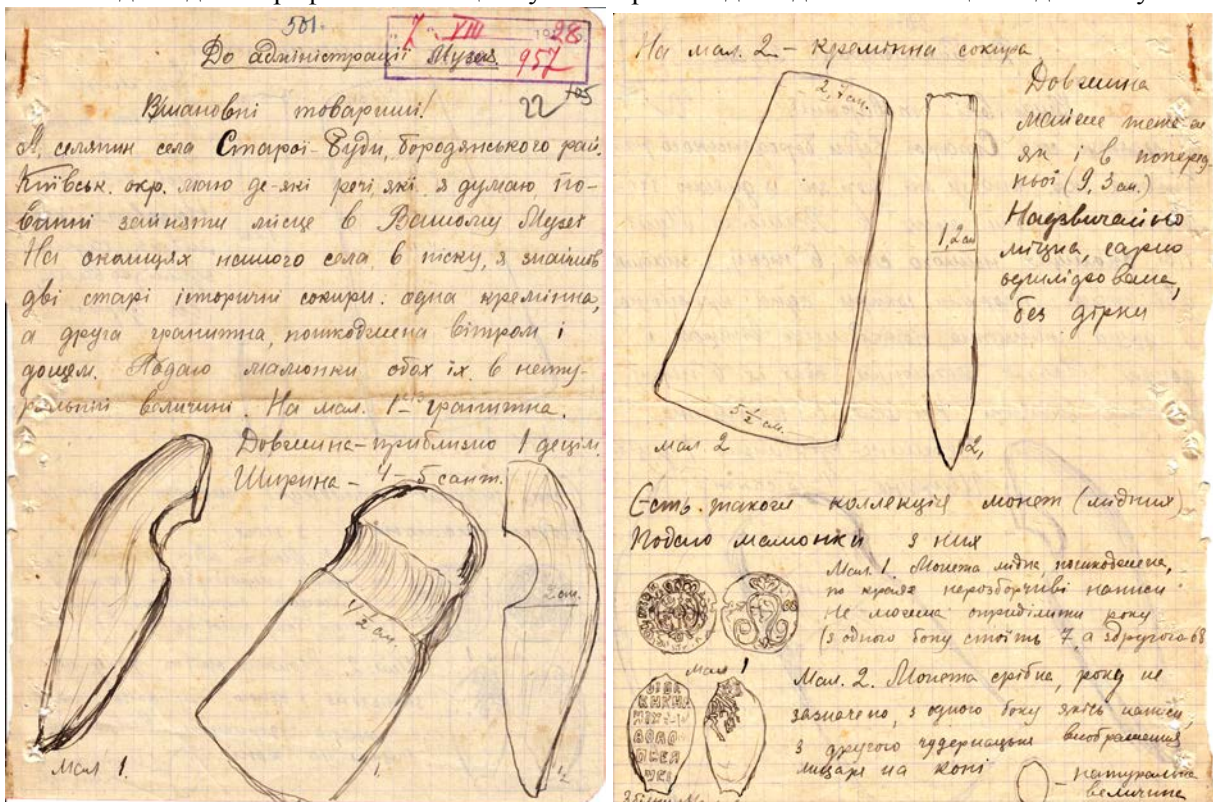

Рис. 1–2. Лист Івана Сліпенка до Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у Києві від 4 липня 1928 р.

Fig. 1–2. Letter from Ivan Slipenko to T. Shevchenko All-Ukrainian historical Museum in Kyiv from the 4 of July, 1928

³ Наводимо мовою оригіналу зі збереженням стилістики та особливостей правопису автора.

резолуції, написані рукою очільниці археологічного відділу Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка у Києві Валерії Козловської. До цієї групи належить лист від Федора Петровича Калишенка, селянина з с. Алтинівки Кролевецького району Конотопського округу (нині Сумської області) від 18 серпня 1930 р. [НА НХМУ, од. зб. 87, арк. 10зв.]. Автор листа самостійно визначив, що знайшов зуб мамонта, власне, як вказано в листі – “зуб мамута”, зробив обміри знахідки, зважив її та запропонував за гроші музею сфотографувати предмет. І, звичайно ж, запитав про гроші, які може отримати за свою знахідку. В резолюції Валерії Козловської вказано, що адресант музею має звернутися до Геологічного музею.

Трохи точніше у резолюції Валерії Козловської вказано місце, куди варто звернутися зі знахідкою авторові іншого листа – селянину Леоніду Тютюнову з села Гельмязів на Черкащині, який під час меліоративних робіт на р. Супій виявив оленячий ріг: *“Повідомити гр. Тютюнова, що Музей не збирає окремі кістки та рога копалинних тварин й порадить йому у справі оленевого рога звернутися до Геологічного Кабінету Укр. Акад. Н. адреса – Київ. Вс. Ак. Н Геологічний Кабінет”* [НА НХМУ, од. зб. 73, арк. 8]. Леонід Тютюнов теж прагнув продати свою знахідку музеєві, переймаючись і проблемою вартості пересилання (*“А коли я буду приблизково знати скільки він варт то і питання про посилку для мене буде розрішено”*) [НА НХМУ, од. зб. 73, арк. 8]). У листі вказано, що адресант надіслав і рисунок рогу (*“...котрого я обмалював на аркуш паперу, який з цим надсилаю на музей. Аркуш не улігся цілком, тому я його обмалював на двох сторінках і де не вистачало паперу обмалювати відростки я помітив скільки саме не обмальовано відростки в сантиметрах”*) [НА НХМУ, од. зб. 73, арк. 8]), але в архіві цей рисунок наразі не виявлений.

До цієї ж групи належить і лист від Федора Грицьківа Матвієнка з с. Черевки Березанського р-ну на Київщині, датований 22 вересня 1929 р. [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 28, 28зв.]. Хоча в листі є резолюції *“Дати відповідь”*, відповіді не виявлено, втім сам характер знахідки – *“зуб невідомої тварини”* – свідчить про це. Адресант робить самостійно висновок про те, що знахідка його має давнє походження, спираючись на знання того, що зуб належав великій тварині, а в давнину жили великі за розміром тварини. На відміну від більшості дописувачів, Федора Матвієнка не цікавила грошова винагорода, але для нього було важливим *“узнуть якої саме тварини цей зуб, і може можна поповнить історію України”* [НА НХМУ, од. зб. 62, арк. 28].

Звернемося до листів другої виділеної нами категорії. Два листи від археологів-аматорів належать молодим людям, які отримували певну світу в навчальних закладах. Перший автор, Володимир Федорович Гиренко, випускник Березанської школи-інтернату 1928 р., який жив у селі Жуківка Березанського р-ну на Київщині, звернувся не безпосередньо до музею, а до редакції газети *“Молодий Більшовик”*, що на час написання листа (15 липня 1929 р.) видавався в Києві як орган ЦК ЛКСМ України та Київського окружкому ЛКСМ України. Володимир Гиренко дуже емоційно описує свою знахідку, яку, незважаючи на велике бажання знайти *“щось старовинне”* (*“от почитавши історію Переяславщини я давай приймать міри, аби знайти щось дуже старовинних часів”*) [НА НХМУ, од. зб. 73, арк. 6]), здійснив-таки цілком випадково: *“... , і от одного разу на весні викорчовував деревину акацію на дрова в інтернат коли в землі глибиною з метр моя лопата шкрябнулась об щось тверде, я підкопав аж то був хрест”*. Далі у листі В. Гиренко описує свої дії: *“я взяв у руки, обмив землю, а він і не заіржавів, я приніс в фізичний кабінет, щоб узнали що то за метал”* [НА НХМУ, од. зб. 73, арк. 6]. Після звістки, що це метал цінний (*“але не відомо який саме, чи платина мішана з золотом та сріблом чи чиста платина”*), учень вирішив звернутися до газети *“Молодий Більшовик”* з питанням: *“куди його мені здати та яку ціну можуть дати як за цінний метал та за історичну пам'ятку”* [НА НХМУ, од. зб. 73, арк. 6]. Додатково дописувач надіслав до газети олівцевий рисунок знайденого хреста зі своїми поясненнями – *“контур цього хреста і точна його міра, який він завбільшки”*, – та з власним висновком – *“контур цього доказує, що він старовинний бо одливка його не акуратно вилита”*, а також надав інформацію про власну колекцію монет, створивши своєрідний каталог за датуванням монет, тільки про історію походження монет нічого не зазначив [НА НХМУ, од. зб. 73, арк. 7]. На листі Володимира

Гиренка є резолюція музею від 21 липня 1929 р.: *“Повідомити, що може надіслати до музею для огляду і придбання, але попередити, що ціна на такі речі невелика. В справі монет – хай звертається до Лаврського Музею й напише не тільки якого року, а якої назви і розмір монета”*.

Другий лист із цієї категорії – від Володимира Короля, учня 1 курсу агропромшколи з с. Літки Жукінського р-ну на Київщині (нині Броварський р-н Київської обл.). Учень агропромшколи Борисполя у листі, що надійшов до музею 22 квітня 1930 р., оповідає про свої знахідки на дюнах піску с. Літки, зазначаючи, що *“старовина, геологія, палеонтологія це моя найулюбленіша робота в вільні години”* [НА НХМУ, од. зб. 87, арк. бзв.], і, звичайно ж, з дитячою безпосередністю питає про грошову винагороду.

Третій лист з цієї категорії [НА НХМУ, од. зб. 38, арк. 42, 42зв., 43, 44] відрізняється від захоплень старовиною двох попередніх дописувачів (рис. 3). У ньому йдеться про багаторічну історію пошуку скарбів. Лист було адресовано також не безпосередньо до музею, а до Київської губнаросвіти, звідки, ймовірно, і переадресований до музею. Наведемо цей лист від 12 травня 1925 р. повністю зі збереженням стилістики та особливостей правопису автора, учителя Івана Запорожця, який передає історію мешканця села Тарасівки Дмитра Касимовича Демченка: *“До Київської Губнаросвіти Громадянина с. Тарасівки Звенигородського району на Київщині Дмитра Касимовича Демченка.*

Ще за гайдамаччини, років 140 тому назад отряд гадамаків жив у “Безводному Байраці”, що знаходиться в 2х верствах на північ од с. Юрківки Звенигородського району і в 4х верствах од Стецівки того ж району, в віддаленні ½ верстви від дороги, що йде від Звенигородки на Юрківку.

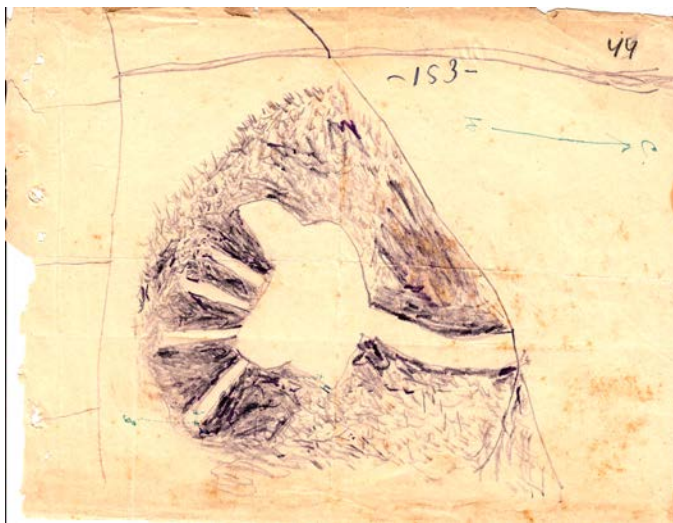

Рис. 3. План льохів, де мають бути заховані скарби гайдамаків (з листа Дмитра Демченка)
Fig. 3. Plan of basements, where the treasures of haidamaks can be hidden (from the letter of Dmytro Demchenko)

Років 60 тому гр. м. Звенигородки т. Дебіжа мав плани розположення льохів, в яких переховували гайдамаки свої скарби в усім “безводнім Байраці” і робив розкопки його байраку, але в ту весну пішли дощі, байрак наповнився водою й продовжувати розкопки було неможливо. Через недовгий час т. Дебіжа захворів і помер.

Після нього zostалися плани й описи скарбів, що заховані в льохах. Плани ці попали до рук його сусіди, який їх не використав, бо скоропостижно вмер, а жінка чи діти плани й описи спалили у печі. Про це мені розповідав весною цього року мешканець м. Звенигородки т. Слинко Яків, який знав про ці скарби від свого батька, бо його батько був спільником т. Дебіжа по розкопці.

Ще років 40 тому я взнав про ці скарби від свого дядька, який пробував продовжувати розкопки після смерти Дебіжи. По розказах мого дядька, який вже помер, в цім “безводнім Байраці” є три льохи. В 1му лівому льоху закат для возів, склад зброї і т. п. У другому середньому захована скарбниця і багато міді. В правому льоху кладова, а що в ній – невідомо, бо й опису не згадувалось. Це саме підтвердив і т. Слинко Яків.

З 1915 року я, Демченко, з дев'ятьма товаришами, мешканцями селі Тарасівки Звенигородського району заручився дозволом на розкопки від власника того участка землі і почав розкопки. Під кінець війни 1914–1917 р. ми припинили розкопки, а з весни 1924 р. почали знов продовжувати ці розкопки з метою знайти ці льохи.

Але весною 1925 року Звенигородський райвиконком заборонив проводити надалі розкопки, а тому я прохав Губнаросвіту дати дозвіл на продовження розкопок, при цьому обіцяю – все, що буде знайдено – зберегти в цілості, не побити і не псувати, а передати до Районової Влади чи то тій установі, яку вкаже Губнаросвіта.

При цьому добавляю, що нас цікавить скарбниця гайдамацька (золото та срібло), яке там мусить бути заховане і то лише в ½ ному розмірі за нашу довгорічну працю.

Нами з січня 1925 року й до весни пророблена така робота. З точки ч. 1 на глибині двох сажень від верха прокопано тунель на схід 8 сажень все углубляясь до т. ч. 2, а цієї точки на глибині коло 8 сажнів повернули на південь і прорили тунеля в 23 саж. завдовжки.

Хотілось би продовжити тунель на південь ще на 10 сажень.

У 1915 році прокопали тунеля з точки ч. 4 до точки ч. 5 в південному напрямкові на 33 сажня.

Роботу свою провадемо на глибині до 8 сажнів через те, щоб не псувати людських посівів.

На далі гадаємо прорити де-кілька тунелів у різних напрямках з метою зустріти будь-який лъох по якому можна буде орієнтуватися.

Прохаю дати дозвіл на право проведення розкопок у цім “Безводнім Байраці” на протязі 1925, 26, 27 і 28 років.

При цьому прикладаю схематичний план цього байрака.

Просить Дмитро Демченко, а за нього неписьменного з по його проханню розписався вчитель Іван Запорожець

Травня 12 дня 1925 року (м. Звенигородка с. Тарасівка)”.

Підпис учителя Івана Запорожця було засвідчено нотаріально, окрім того, Дмитро Демченко подає на окремому аркушеві, ймовірно, власноруч намальовану “*карту розкопок*” [НА НХМУ, од. зб. 38, арк. 44]. Жодних резолюцій на аркушах листа, а також відповіді у науковому архіві НХМУ не виявлено.

Листи від приватних осіб про різноманітні археологічні знахідки та їхні пошуки, а також відповіді музею на ці листи, можуть дати інформацію як про випадкові (або цілеспрямовано відшукувані) предмети музейного значення, про рівень археологічних знань серед населення, так і про інформованість людей про існування самого музею, а також про роботу цієї установи, його практики організації співпраці музейного осередку з приватними особами у сфері археологічних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

НА НХМУ

Од. зб. 32. – 23 арк.

Од. зб. 38. – 108 арк.

Од. зб. 62 – 36 арк.

Од. зб. 73. – 13 арк.

Од. зб. 87. – 19 арк.

Iuliia ZYNOVIIVA

THE PRIVATE PERSONS' CORRESPONDENCE ABOUT THEIR ARCHAEOLOGICAL FINDS FROM THE SCIENTIFIC ARCHIVE OF NATIONAL ART MUSEUM OF UKRAINE

The paper is devoted to the group of letters in Scientific Archive of the National Art Museum of Ukraine from private persons about their archaeological finds and searches, and museum's answers to these letters. This correspondence can give the information about the mostly random findings, about the level of archaeological knowledge among the population and about the awareness of people about the existence of the museum, as well as the work of the museum, its practice of cooperation between museum and individuals in the field of archaeological research.